

צורבא מרבנן

משמעות ביטוי זה, שאינו נמצא בירושלמי אלא אך ורק בתלמוד בבלי בערך שבעים פעם, עדיין לא נתבררה כל צרכה, ונתחבטו הפרשנים הקדמונים והחוקרים החדשים למצוא את המקור האתימולוגי והגדרתו הנכונה של הביטוי "צורבא מרבנן" הבא לפעמים בש"ס, כפי שנראה לקמן, כהקבלה ניגודית ל"עם הארץ" ולפעמים ל"אינש דעלמא".

בשורות הבאות אביא, לפי סדר כרונולוגי, את הפירושים וההסברים שניתנו, לפי מיטב ידיעותי, למונח מעורפל זה עד כה, ואענה גם אני את חלקי בהבעת השערה שתתרום אולי לפתרוננו.

1. הראשון שנשאל על כך הוא הרב איי גאון. הוא כותב: "וששאלתם צורבא מרבנן- הוא כמו צרבת השחין (ויקרא יג, כג), דבר חם המתחמם באשה של תורה. האי צורבא מרבנן דרתה אורייתא קא מרתחא ליה. שנאמר הלא כה דברי כאש (ירמיה כג, כט) ד"א צורבא מרבנן קשה, בערבי קורין לחטים הקשות חנטא צריבא (לוי, אוצר הגאונים ברכות ע' 41 תענית ע' 5). אם כי האי גאון נותן לנו שתי הוראות- חם או קשה- ל"צורבא" בצרוף האטימולוגיה שלהן, הרי מאידך אינו מציין את הגדרתו המדוייקת של המונח "צורבא מרבנן", טיבו ומהותו לגבי "עם הארץ" או "אינש עלמא", אם הוא זהה עם תלמיד חכם או לא.
2. ר' נתן הרומי בעל הערוך מפרש בערך צרב כמו הפירוש השני של ר' האי גאון, וז"ל: משום דצריבן- במסכת ביצה ז, א, המדובר בביצים- פירוש קשים וחזקים כדאמרין צורבא מרבנן: חוזק תלמידי חכמים". לפי פירוש זה יוצא כי התלמוד משתמש כאן בשם מופשט במקום שם מוחשי, כלומר החזק מבין תלמידי חכמים. אגב יש לציין כי הגרסא הנכונה ברוב כ"י של הערוך הוא "חזק" ולא "חוזק".
3. משמעותו הלשונית של "צורבא מרבנן" וזיהויו ניתנים בפעם הראשונה בפירוש רש"י- או יותר נכון: המיוחס לרש"י- במסכת תענית ד, א הכותב: "צורבא מרבנן- בחור חריף כמו ביעי דצריבן במסכת ביצה (ז, א). תלמיד חכם זקן לא קרי צורב אלא ההוא מרבנן קרי ליה". ברם הגדה זו של רש"י משיג ר' אברהם זכות (במאה הט"ו) בספר יוחסין השלם (הוצ, פילילוכבסקי, מהדורה שניה ואהרמן פפד"מ תרפה ע' 179). וז"ל: "צורבא מרבנן פרש"י מחודד כמו צרבת השחין וכן ביעי דצריבין. וזה השם נמצא בחכמים שהם בחורים, אבל בזקנים לא, והתיבה מורה על זה וכו', אבל לזקנים: ההוא מרבנן קרו ליה. אבל לי נראה כי אפילו על זקן נאמר, ראייה בפרק מי שמתו (ברכות יט, א): כשמת מר שמואל שאני צורבא מרבנן דקב"ה תבע ביקריה וכו'. וכן בפרק במה מדליקין (שבת כג, ב): מאז דדחיל מרבנן הוא צורבא מרבנן וכו' ההוא מרבנן ור' יעקב שמיה נראה שהוא בר אידי, ובפרק המפלת (גדה כד, ב): אמר אביי ש"מ צורבא מרבנן דאמר מלתא לימה בה מילתא דכי מידברו מידכר ליה. הוא על ר' יהושע בן חנניה שהיה זקן מאוד. ובפרק שלשה שאכלו (ברכות מז, ב) נראה כי צורבא מרבנן מי שקרא ושנה ושמש תלמידי חכמים. ר"ל שקרא התלמוד וידע טעם המשניות כמו ר' מנשיא בר תחליפא" (על שינוי הנוסח של רש"י בדפוסים שלנו ובין זה שמביא זכות וכן על חילוף הנוסח בספר יוחסין הוצ' קראקא ראה ב. מורמלשטיין, מאמרים לזכרון צ. פ. חיות, וינא תרצ"ג ע' רכג-רל).
4. בוקסטיירף (1629-1564) בלקסיקון הארמי התלמודי שלו (ע' 1938) מפרש את הבטוי הנדון, כמו ר' נתן הרומי בערוך, במובן חוזק ומבססו על תרגום עובדיה א, המתרגם איש: גברא דביה צרבא- איש שי בו כח וחוזק.
5. גם לוי במלונן "אוצר לשון התלמודים והמדרשים" חזר בו לוי, כנראה, מהגדרתו שבמילון לתרגומים, ומבאר צרב- אסף, צבר חיזק וכו', וצורבא מרבנן אינו עוד חכם צעיר וחריף, אלא תלמיד חכם הבקי בהלכות היודע, הודות להבנתו, ליישב את הסתירות המדומות שבהן. לסדרן ולחזקן, בניגוד לצנא מלי ספרי- הבקי בהלכות רבות אבל נטול הבנה.
6. יסטרוב במילוננו האנגלי מפרש צורבא: רושם או סימן שנשא ממוכה, כויה וכדומה (השווה אונקלוס, ר' סעדיה גאון ורש"י המבארים, צרבת השחין- ויקרא יג, כג- רושם השחין) ועל סמך האמרה בפרקי אבות ב, י: "והוי זהיר בגחלתן (של חכמים) שלא תכווה" מגדיר יסטרוב צורבא מרבנן: איש אשר בגלל מגעו עם חכמים אחזה בו אש, ברם הגדרה זו מוזרה מאוד, שכן לפיה נכווה. יותר נכון היה לו הסתייע יסטרוב באמרה הקודמת (אבות שם) "והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים" כדי לפרש צורבא מרבנן. היינו איש המקרב לחכמים מתחמם מאש התורה שלהם,

- היא משפיעה עליו ועושה בו רושם. ושמה להגדרה אחרונה זו מתכוון יסטרוב, שכן איננו מביא בהדיא את האמרה אלא מציין רק בסוגריים: השווה אבות ב". ויתכן שהכוונה, כאמור, לאימרה הראשונה "והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים". כדי לפרש צורבא מרבנן. היינו איש המתקרב לחכמים מתחמם מאש התורה שלהם, היא משפיעה עליו ועושה בו רושם. ושמה להגדרה אחרונה זו מתכוון יסטרוב, שכן איננו מביא בהדיא את האמרה אלא מציין רק בסוגריים: "השווה אבות ב". ויתכן שהכוונה, כאמור, לאימרה הראשונה "והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים". דלמן, במילונו הארמי העברי לתרגום, תלמוד ומדרש, הולך בעקבותיו של יסטרוב ומתרגם צורבא לגרמנית כמוהו. בניגוד למהדורה הראשונה בה הוא מגדיר צורבא מרבנן ככינוי לחכם צעיר, הרי במהדורה השנייה של שנת 1922 הוא מציין: "כינוי לתלמיד חכם מהיר וזריז", מבלי לנקוב אם המדובר בגיל הבחורות או בגיל הזקנה.
7. קהוט בערוך השלם מסתייע במלה הערבית "צרחבה" במשמעות חוד (של חרב של סכין וכו') ומכאן צורבא בהוראה מושאלת לחריפות של תלמיד חכם. בהערות ותיקונים להערוך השלם (חלק ח' ע' עא) מציע קהוט כי מקור המלה "צורבא" שאול מפרסית במובן חכם ומלומד.
8. הפרופסור ברס (בספר היובל לקרלברך 1910, ע' 196/7) מחזיק בדעתו של בעל הערוך צורבא כהוראת קשה וחזק כמו בתרגום לדהי"ב לד, י בו מופיע הפועל ל"צרבא" כמקביל לפועל העברי לבדוק (ולא "לבנות" בטעות אצל ברט שם: לבדוק כאן הוא נרדף לפועל "לחזק" כלומר לתקן ולחזק את הבדק). ברט גוזר הוראה זו מערבית בה משמש "צרב" בלשון אדם זריז, מהיר בעל החלטה נחושה בניגוד לפחדן ומוג לב. במסורת הערבית מציינים את משה רבינו, "צרב מן אלרג'אל" כלומר תקיף בדעתו ואיתן בהחלטתו. מכאן "צורבא מרבנן" חכם תקיף בדעתו כלומר החשוב והמצויין שבין ת"ח. אם כי מעירים שהתואר הערכי "צרב" הונח בעיקרו על לוחם, גבור מלחמה וכדומה, הריהו יכול להלום שפיר את "צורבא מרבנן", כי אף הוא בכלל לוחם- לוחם מלחמתה של תורה. השווה הביטוי התלמודי "שנושאין ונותנין במלחמתה של תורה" (מגילה סו, ב).
9. בכר בכ"ע צדמג (כרך סז ע' 268/70) קובע, כמו קהוט בהערות ותיקונים, כי המילה "צורבא" שאולה מפרסית בה היא משמשת בהוראתה המקורית-שמן חזק ובהשאלה- מצוין מובהק ודגול. מכאן מוסבר המונח התלמודי צורבא מרבנן-תלמיד חכם מצוין, או יותר נכון המצוין שבתלמידי חכמים. (גינצברג בתוספות הערוך השלם ע' שנה מייחס בטעות המובאת הפרסית האחרונה לקהוט בעוד שהיא מבכר), את המקור הפרסי מבסס בכר על העובדה שהמונח "צורבא מרבנן" אינו נמצא אלא בתלמוד בבלי, וניתן לשער כי יהודי בבל שאלו אותו מהפרסים ששלטו אז בבבל.
10. מורמלשטיין בספר הזכרון לחיות (שם) גוזר "צורבא" מפיניקית במובן גדי, וצאבא מרבנן הוא גדי, כלומר צעיר שבתלמידי חכמים, וכראיה לכינוי צבי לת"ח צעיר מביא שתי ציטטות מתוך התלמוד והמדרש: "גדיים שהינחת נעשו תיישים בעלי קרניים"- התלמידים הצעירים נעשו ת"ח חשובים ומצויינים- וכן "כך אמר אחז אם אין גדיים אין תישים" (ברכות סג, א: ב"ר פמ"ב ועוד). לפי מורמלשטיין שימש המונח "צורבא מרבנן" בעיקרו לסמן את תלמידי הישיבה הצעירים בפובדיתא, אולם לאחר זמן נשכח המובן המקורי ושימש ככינוי ללומדי תורה- תלמידי חכמים סתם. מבלי להתעכב להכניס בכור הביקורת כל ההשערות והסברות כדי לצרוף ולברר איזו מהן מוצדקת ועדיפה מחברתה, הרי עלינו לציין שני דעות עיקריות, המסתכמות מהאמור לעיל, ביחס לסווגו של צורבא מרבנן: א. מונח זה כולל כל מיני תלמידים חכמים ללא הבדל גיל ומעמד ב. הוא הונח אך ורק לתלמיד צעיר-בחור חריף-ולא לזקן. ברם לדעתי יש להצביע על הוראה רווחת בערבית של המילה צ'רב היכולה לשמש, דומני, כהסבר וכהגדרה למונח הנדון. השם צ'רב בערבית מורה על: מין, סוג, דומה וכו', אומרים: הד"א מן צ'רב ד'לך= זה מן הסוג ההוא פלאן צ'רב פלאן= פלוני דומה לפלוני. מכאן הפועל צ'רב בביטוי: צ'רב אלי אלצפרה = היה קרוב, נוטה בצבעו לצבע הצהוב, כלומר מעורב וממוזג בצבע זה וזה. מכאן השם הערבי צ'ריבה בא במשמעות: טבע, אופי, תכונה אינסטינקט וכדומה. (גם לפועל שלאגען ולשם שלאג בגרמנית- שהוראתם המקורית כמו הפועל צ'רב הכה, מכה,- יש להם אותן ההוראות המושאלות) גם הביטוי שלנו "צורבא מרבנן" פירושו: מין או סוג של רבנן. הכינוי "צורבא מרבנן" ניתן, איפוא, לשלושה סוגי אנשים: א. לאיש ששמע הרצאות מפי חכמים וקנה לו ידיעות מסוימות במשנה, גמרא, הלכה וכו', אבל לא התמחה בכל מקצועות ההלכה, ולא קיבל את תעודת הסמיכה ותואר ת"ח המרשים לו לכהן כרב ולהורות הוראה בישראל, מעין תלמיד שלא מן המניין שאנו

- קוראים היום: הוא אינו נקרא "ההוא מרבנן", שכן מבחינה רשמית אינו שייך להם, אלא "צורבא מרבנן" - הוא שייך לסוג "הרבנן" מבחינה מעשית: ב. לפעמים גם לגדול בחכמה ומורה הוראה בישראל והלכה כמותו אבל לא קיבל סמיכה בשל סיבה שהיא ג. לאיש שלא למד אבל הוא מוקירא דרבנן, מכבד אותם ותומך בהם, גם הוא בשם "צורבא מרבנן" ייקרא, שכן יש לו אותן תכונות של "רבנן": אהבת התורה וכבוד חכמים.
1. "אמר ליה רבינא לרבא חזי מר האי צורבא מרבנן דאתא ממערבא ואמר: מי שאין לו מים לרחוץ ידיו מקנח ידיו בעפר ובצרורות ובקסמית. אמר ליה שפיר קאמר: מי כתיב ארזיץ במים? בנקיון כתיב- כל מידי דמנקי (ברכות טו, א). חכם זה, בעילום שם, שבא מארץ ישראל לא היה בר סמכא, הוא לא נשא אלא תואר של "צורבא מרבנן" ולכן היסס רבינא לקבל את דבריו כהלכה פסוקה אלא רק אחרי אישורו של רבא "שפיר קאמר".
 2. ההוא דנחית קמיה דרבה ואמר: אתה חסת על קן צפור אתה חוס ורחם עלינו! אמר רבה: כמה ידע האי צורבא מרבנן לרצויי למריה: אמר ליה אביי: והא משתיקין אותו תנן? ורבה נמי להדודי לאביי הוא דבעי" (שם לג, ב), גם כאן הצורבא מרבנן האנונימי מתגלה בחוסר ידיעותיו, שכן נעלמה ממנו משנה מפורשת: "האומר על קן ציפור יגיעו רחמיך... משתיקין אותו" מפני שהוא קורא בכך תיגר על מדותיו של הקב"ה. ולו היה ת"ח מושלם וידע את המשנה, היה נמנע מלעשות זאת.
 3. סעד וסיוע להגדרתו של צורבא מרבנן יש למצוא בהמסופר על ר' מנשיא בר תחליפא, אשר רמי בר חמא סרב לצרפו לברכת המזון, לשנא אחרינא דשמע שמעתתא מפומיהו דרבנן וגריס להו כצורבא מרבנן דמי" (שם מז, ב) מלשון אחרון זה, בניגוד ללשון הראשון יוצא שרב מנשיא לא שימשת"ח, אלא שמע הרצאות מפי רבנן ורק גרס אותן- גירסה גרידא ללא דיוק (השווה ב"ב כא, א) ולכן לא נמנה עם הרבנן, אלא צורבא מרבנן הוא (ע"ש).
 4. "דדחיל מרבנן הוא צורבא מרבנן. ואי לא בר הכי הוא משתמעין מיליה כצורבא מרבנן" (שבת כג ב) הרוחש יראת כבוד לרבנן יהיה צורבא מרבנן, ואפילו אינו מלומד ואינו עוסק בתורה יישמעו דבריו כאילו נאמרו מפי צורבא מרבנן. כאן אנו פוגשים את הסוג השלישי של "צורבא מרבנן" אשר בגלל תכונותיו התרומיות- יראת כבוד לרבנן, תמיכה בהם ואהבת תורה- זוכה לתואר צורבא מרבנן.
 5. "ואמר אביי תיתי לידכי חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתיה עבדינא יומא סבא לרבנן" (שבת קיח-קיט) אנו רואים בעליל כי "צורבא מרבנן" כאן מופיע כעין "תלמיד שלא מן המניין"- מתלמיד חכם ממש היה נדרש יותר מידיעת מסכת אחת- ולכן עם סיום של מסכת אחת בלבד ערך אביי מסיבה- יומא טבא – בה השתתפו הרבנן- המורים וראשי המתיבתא. מעניין לציין כי רש"י המפרש צורבא מרבנן- בחור חריף, מגדיר כאן (יומא טבא) לרבנן- לתלמידים כמו שהוא עושה כמה פעמים בש"ס.
 6. "אמר להו צורבא מרבנן הוא שבקוה" (שם קכא, א) המדובר הוא באבא בר מרתא שהוא אבא בר מיונמי, וביחס אליו כבר הצהיר רבא: "כמה לית ביה דעתא להאי צורבא מרבנן" (ראה גם הצהרתו של רבה עליו גיטין לז, ב) הווה אומר שהוא לא היה ת"ח מושלם אלא מעין ת"ח.
 7. "הילכך האי צורבא מרבנן לא לפתח בעין-ניה באורתא דתליסר דננהי ארבסר, דילמא משאליה שמעתא ואתי למנועי ממצוה- לא יתחיל בגירסא: אם קבע עת לתורה בלילות לא יתחיל להתעסק בשמעתתא ליל יציאת י"ג שהוא כניסת י"ד והוא לילי בדיקת חמץ" (פסחים ד, א ורש"י שם) המדובר בקובע עתים לתורה בניגוד לת"ח שתורתו אומנתו.
 8. על ר' נתן בר אסיא מסופר בפסחים גב א, שהלך מבירם) ביו"ט שני של עצרת ושימת אותו ר' יוסף. לפי דעה אחת, ולפי דעה אחרת הילקה אותו, התלמוד מכנה אותו בתואר צורבא מרבנן, שכן ת"ח מושלם היודע את ההלכות והמנהגים על בורים לא היה סורח ועושה זאת. אופייני הוא כשהתלמוד מדבר על חיוב שמתא לחכם (מו"ק יז, א, נדרים ז, ב) נזכר תמיד צורבא מרבנן ולא ת"ח או רבנן: אם כי גם האחרונים לא היו מחוסנים מפני עונש נידוי, הרי שכיח יותר היה העונש בין צ"מ.
 9. "סודרי דמר כצורבא מרבנן, בדיקנא ליה למר ולא ידע למימר ברוך- שאינו יודע לברך על הסודר ברוך עוטר ישראל בתפארה" (פסחים קיא, ב), הרי לפנינו טיפוס של חכם בדרגת צורבא מרבנן לפי הגדרתו, שלא ידע ההלכה שצריכים לברך כשפורסים את הסודר על הראש (ברכות ס, ב).

10. "אמר אביי לההוא מרבנן דהוה מסדר מתגיתא קמיה דרב ששת: מי שמיע לך מרב ששת מאי דוכסוסיא? א"ל הכי אמר ר' ששת: פרשא דמתא, אמר אביי הילכך האי צורבא מרבנן דשמע ליה מילתא ולא ידע פירושא לישׁיילה קמיה דשכיח קמיה רבנן דלא אפשר אלא שמיע ליה מן נברא רבא" (מגליה כז, א ורש"י שם). ההוא מרבנן כן ידע את הפירוש של דוכסוסיא ששמע מפי ר' ששת, אולם צורבא מרבנן שאינו לומד בקביעות ואינו בקשר תמידי עם רבנן לשאול את פי רבנן כי הם יודעים! הרי לפנינו דוגמא המצביעה לדעתו, על ההבדל שבין רבנן ובין טיפוס, סוג ומין-צורבא- של רבנן.
11. רב עזרא שבא מא"י לבבל מכונה (חולין נא, א) בתואר צורבא מרבנן, לפי התפקיד שמילא אצל ר' יהודה הנשיא- מפטיר כנסיות אני: מכניס ומוציא תלמידים ומאספם ומעמידם לילך מבית המדרש- ולפי השקלא וטריא (שם) יוצא שלא היה ת"ח מובהק, והולם אותו איפא רק הכינוי צ"מ.
12. ר' פפא איקלא לתואך- עיר הקרובה לסורא- ואמר: אי אכא צורבא מרבנן הכא איזיל אקבל אפיה. אמרה ליה ההיא סבתא: איכא הכא צורבא מרבנן ור' שמואל שמיה ותני מתניתא. יהא רעוא דתהוי כוותיה. אמר: מדקמברכי לי בגוויה ש"מ ירא שמים הוא" (נדה לג, ב).
- מן התאור שרשם התלמוד, בשם הסבתא על ר' שמואל זה ש"תני מתניתא" מבלי למנות גם שאר המקורות: ספרא וספרי והלכתא וכו', וכן מהערתו של ר' פפא ש"מ ירא שמים הוא, מבלי לרמוז על חכמתו בתורה, ניתן להסיק כי אותו החכם הולם אך ורק הכינוי צורבא מרבנן.
- עוד מקומות רבים בש"ס בהם מופיע המונח שלנו ניתנים להתפרש שפיר בהתאם להגדרתנו, אולם אין כאן המקום להתעכב עליהם. מכל מקום על יסוד המובאות דלעיל ניתן לסכם את השערתנו ולאשרה כי הביטוי צורבא מרבנן הונח, לרוב, על חכמים- בהבדל מן תלמידי חכמים ורבנן- מכל הגילים שאינם בעלי תעודות גמר, סמיכה והוראה, ולא התמחו בכל ענפי התורה שבע"פ ושבכתב אלא קובעים עתים לתורה מתעניינים בלימודי ההלכה ובחידושיה ההולכים ומתחדשים במתיבתות, ולשם כך באים במגע תמידי עם הרבנן, תומכים בהם ולומדים את תכונותיהם שהעיקרית בהן היא אהבת התורה ולכן ראויים הם להימנות עם סוג הרבנן וחברתם.